

Nagy Lászlóné —

EMBERI JOGI NEVELÉS BIOLÓGIAÓRÁN

„Senki sem születik jó állampolgárnak, ahogy egyetlen államban sincs magától értetődő demokrácia. Sokkal inkább igaz az, hogy mind a kettő folyamat, amely egy életen keresztül tart és fejlődik. A fiatalokat születésüktől kezdve be kell vonnunk ebbe a folyamatba.”

Kofi Annan (Kompassz Kézikönyv)

AZ ÁLLAMPOLGÁRI NEVELÉS SZEREPE KORUNKBAN

Az állampolgári nevelés régi keletű törekvés, de céljában és tartalmában azonban a társadalmi fejlődés különböző fokain más és más. Az állampolgári nevelés szerepe korunkban nem csökken, sőt egyre inkább nő (lásd pl. *Farkas, 2005*). Ez a tendencia világszerte figyelemmel kísérhető (lásd pl. *Huddleston és Rowe, 2002*).

Az állampolgári nevelés valamennyi iskolatípusban az összes tantárgy, sőt ennél is szélesebben az egész nevelő-oktató munka feladata. Az állampolgári nevelés minden iskolának, a szaktárgyaknak, az órai és az órán kívüli tevékenységeknek is egyik alapvető eleme. Az egyes tantárgyak anyagában megtalálható állampolgári ismeretek számbavételével és rendszerezésével, továbbá az állampolgári nevelést szolgáló nevelő hatások pontos megtervezésével és koncentrálásával, a nevelési feladatok tudatosításával fokozhatjuk hatékonyságát. Ehhez elengedhetetlen az állampolgári nevelés fogalmának és az (egyén számára nélkülözhetetlen, de a társadalom által is igényelt) állampolgári ismeretek körének, a (különböző életkorú) jó állampolgár kritériumainak körülhatárolása. Úgy határozhatjuk meg az állampolgári nevelés célját, mint az egyénnek társadalmi lényé váló nevelését. Az állampolgári nevelés területeit általánosan az alábbiakban foglalhatjuk össze: az emberi jogok, a demokrácia értékeinek tisztelete, együttműködés, humanitárius segítségnyújtás, konfliktuskezelés, tolerancia, felelősség, megbízhatóság, autonóm cselekvés, társadalmilag elfogadott viselkedés.

A különböző tantárgyak tananyaga számos természetes, magától értetődő kapcsolási lehetőséget kínál, illetve aknáz ki, direkt módokat kínálva az állampolgári neveléshez. Biztosítja a különböző iskolai foglalkozások során szerzett ismeretek, illetve a nevelési célok ötvözését, továbbá az iskola és az iskolán kívüli nevelési-ismeretszerzési tényezők integrálását. Feladatunk keresni azokat a lehetőségeket, amelyek az elemi állampolgári, jogi, etikai ismeretekkel vértetik fel tanulóinkat. Óhatatlanul olyan határterületeket is érinthetünk, amelyek egyéb nevelési feladatainknak is megfelelnek. Fontos megjegyezni, hogy érdemes kerülni az erőszakoltnak minősíthető beavatkozásokat.

Az előadásban példát szeretnék mutatni arra, hogyan lehetséges az állampolgári, emberi jogi nevelés megvalósítása egy konkrét tantárgy tananyagához kapcsolódóan.

AZ ÁLLAMPOLGÁRI NEVELÉS MEGJELENÉSE A KÖZOKTATÁST SZABÁLYOZÓ KÖZPONTI DOKUMENTUMOKBAN

A közoktatást több országos dokumentum is szabályozza: bemenet oldaláról a központi tantervek (Nemzeti alaptanterv, kerettantervek), kimenet oldaláról pedig a vizsgakövetelmények (alapműveltségi vizsga, kétszintű érettségi vizsga és szakmai vizsga). A *Nemzeti alaptanterv* (2007) oly módon szabályozza az iskolákban folyó munkát, hogy meghatározza a közoktatás országosan érvényes értékeit, általános céljait, a felnőtt élet sikeressége szempontjából kiemelt fontosságú kulcskompetenciákat, a közvetítendő műveltség fő területeit és a közoktatás egyes tartalmi szakaszaiban megvalósítandó általános és műveltségterületi kiemelt fejlesztési feladatokat. Az egymással részben átfedő és egymásba fonódó kulcskompetenciák és a kiemelt fejlesztési feladatok egy komplex rendszert alkotnak. A különböző műveltségterületek fejlesztési feladatai a kulcskompetenciákat összetett rendszerként jelenítik meg, és számos olyan képzési terület van, amely mindegyik kompetencia részét képezi.

A NAT szellemiségét a Magyar Köztársaság Alkotmánya, a magyar törvények (kiemelten az 1993. évi közoktatásról szóló törvény), valamint az emberi jogokról, a gyermek jogairól, a nemzeti és etnikai ki-

sebbségi jogokról, a nemek közötti egyenlőségről szóló nemzetközi dekrétumok és a magyar jogforrások határozzák meg. „A NAT olyan iskola működését segíti megvalósítani, amelyben a demokratizmus, a humanizmus, az egyén tisztelete, a lelkiismereti szabadság, a személyiség fejlődése, az alapvető közösségek (család, nemzet, az európai nemzetek közössége, az emberiség) együttműködésének kibontakoztatása, a népek, nemzetek, nemzetiségi, etnikai csoportok és a nemek egyenlősége, a szolidaritás és a tolerancia értékei alapján szerveződnek a tanítási-tanulási folyamatok.” (NAT, 2007. 6. o.) Azáltal, hogy Magyarország tagja lett az Európai Uniónak, minden egyes állampolgára egy tágabb társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális közösségnek is a polgárává vált. Az állampolgári nevelés így egyszerre jelenti a nemzet és az Unió polgárainak a nevelését. A dokumentum nagy figyelmet fordít az emberiség előtt álló közös, globális problémákra, a veszélyek felismerésére, csökkentésére, elhárítására.

A kulcskompetenciák hatékony fejlesztésének feltétele a fejlesztési célokkal adekvát tanítási folyamat, tevékenység. Az 1-6. évfolyamon a kulcskompetenciák megalapozása, megszilárdítása, míg az iskolázás további szakaszain az egyénhez igazodó fejlesztésük, bővítésük történik.

A NAT követelmény-, teljesítményközpontú, taxonomikus tudásértelmezésű tanterv, szemben a tananyagközpontú (az ismeretekre koncentráló) és a tevékenységközpontú (a pedagógus mit és hogyan tegyen) tantervekkel szemben (Mihály, 2002). Nagyobb szabadságot biztosít az egyes tantárgyakat tanító pedagógusoknak, amellyel tudni kell élni. A tanárok felelőssége is nagyobb ez által, hiszen elsősorban rajtuk múlik, mi történik a tanórán, mennyire sikerül megvalósítani a NAT állampolgári neveléssel kapcsolatos célkitűzéseit.

A sikeres megvalósításhoz minden tanárnak kellő részletességgel kell ismernie az állampolgári nevelés területein túl a Nemzeti alaptantervet, az adott iskolatípus kerettantervéből a tanított tantárgy tantervét, továbbá az azzal kapcsolatos vizsgatárgyi követelményeket. Természetesen az iskola helyi sajátosságait figyelembe vevő, ahhoz alkalmazkodó helyi tanterv (pedagógiai program) ismerete sem nélkülözhető. Ezek összevetése során feladatunk az azonos célok eléréséhez vezető út sajátos módszereinek keresése.

A BIOLÓGIA TANTÁRGY HOZZÁJÁRULÁSA AZ ÁLLAMPOLGÁRI NEVELÉSHEZ

A biológia tantárgyba integrált állampolgári nevelés szempontjából a kulcskompetenciák közül a természettudományos valamint a szociális és állampolgári kompetencia elemeinek, a kiemelt fejlesztési feladatok közül az énkép, önismeret, a hon- és népismeret, az európai azonosságtudat, az aktív állampolgárságra, demokráciára nevelés, a gazdasági nevelés, a környezettudatosságra nevelés, a testi és lelki egészség, a felkészülés a felnőttlet szerepeire leírásának ismerete fontos. Szükséges továbbá annak a műveltségterületnek a mélyreható ismerete, amelybe az adott tantárgy tartalma alapján besorolható. A biológia tantárgy esetében ez az Ember a környezetben műveltségi terület. Tekintsük át ezek elemeit részletesen!

A KAPCSOLÓDÓ KIEMELT FONTOSSÁGÚ KULCSKOMPETENCIÁK

A természettudományos kompetencia:

- az emberi tevékenység természetére gyakorolt hatásának ismerete, megértése;
- a fenntartható fejlődés formálásáért viselt egyéni és közösségi felelősség;
- a természettudományos műveltség gyakorlatias alkalmazása, hasznosítása a saját munkájában, a hétköznapi életben felmerülő problémák megoldása során;
- érdeklődés az etikai kérdések iránt;
- a biztonság, a fenntarthatóság tisztelete.

A szociális és állampolgári kompetencia:

- saját fizikai és mentális egészségre vonatkozó ismeretek;
- egészséges életvitelben játszott meghatározó szerepük megértése;
- normatudat, elfogadott viselkedési és magatartási szabályok megértése;
- hatékony kommunikáció, különböző nézőpontok figyelembe-

- vétele és megértése, empatikusság;
- a stressz és a frusztráció kezelése, változások iránti fogékonyság;
 - együttműködés, magabiztosság, integritás;
 - a sokféleség elismerése;
 - a személyes előítéletek leküzdésére és a kompromisszumra való törekvés;
 - a demokrácia, az állampolgárság fogalmának, az állampolgári jogoknak és kötelezettségeknek az ismerete;
 - közügyekben való hatékony együttműködés, döntéshozatalban való részvétel;
 - az emberi jogok tisztelete, mások értékeinek, magánéletének tisztelete.

A KAPCSOLÓDÓ KIEMELT FEJLESZTÉSI FELADATOK

Énkép, önismeret:

- önmegismerés, önkontroll, felelősség önmagunkért, önállóság;
- az önfelzárkózás igénye és az erre irányuló tevékenységek, személyes méltóság.

Hon- és népismeret:

- kulturális örökségünk, nemzeti kultúránk ismerete;
- kiemelkedő magyar tudósok munkásságának megismerése;
- nemzettudat, hazaszeretet;
- más népek értékeinek, hagyományainak megbecsülése.

Európai azonosságtudat:

- nyitottság és elfogadás az Európán kívüli kultúrák, a különböző szokások, életmódok, kultúrák, vallások, a másság iránt;
- az emberiség közös, globális problémáinak és megoldási lehetőségeiknek ismerete;
- részvétel a nemzetközi kapcsolatok ápolásában.

Aktív állampolgárságra, demokráciára nevelés:

- az emberi jogok, a demokrácia értékeinek tisztelete;
- a társadalmi viszonyok felismerésének képessége;

- az egyenlő bánásmódhoz való jog felismerésének képessége;
- konfliktuskezelés, humanitárius segítségnyújtás, együttműködés képessége;
- felelősség, autonóm cselekvés, megbízhatóság;
- tolerancia, társadalmilag elfogadott viselkedés.

Gazdasági nevelés:

- tudatos fogyasztóvá válás;
- a fenntartható fejlődés és az egyéni érdekek kapcsolatának felismerése.

Környezettudatosságra nevelés:

- a környezet megóvása, fenntartható fejlődés;
- felelősségvállalás egyéni és közös tetteikért;
- környezetkímélő magatartás, környezeti válságjelenségek felismerése;
- a fogyasztás és a környezeti erőforrások kapcsolatának, a fenntartható fogyasztás elvének megértése;
- a természet tisztelete, a környezeti károk megelőzése;
- környezeti konfliktusok kezelése, megoldása;
- érzékenység a környezet állapota iránt, a környezet természeti és ember alkotta értékeinek megőrzése;
- a környezettel kapcsolatos állampolgári kötelességek vállalása és jogaik gyakorlása.

Testi és lelki egészség:

- a betegség megelőzésének módja, az egészséges állapot örömteli megélése, a harmonikus élet értéként való tisztelete;
- az egészséges életvitel kialakításának képessége;
- helyes döntésekre, konfliktusok megoldására való képesség;
- a beteg, sérült és fogyatékos emberek iránti elfogadó és segítőkész magatartás;
- a környezet (háztartás, iskola, közlekedés, veszélyes anyagok) egészséget, testi épséget veszélyeztető leggyakoribb tényezőinek ismerete;
- veszélyhelyzetek egyéni és közösségi szintű megelőzése, kezelése;

- önálló gyalogos közlekedés, a tömegközlekedési eszközök használata, az utasbalesetek elkerülésének módjai;
- a veszélyes anyagok, készítmények felismerése, helyes tárolása, kezelése;
- a káros függőségekhez vezető szokások (pl. dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás, helytelen táplálkozás) kialakulásának megelőzése;
- a szexuális kultúra és magatartás kérdéseinek megbeszélése, családi életre, felelős, örömteli párkapcsolatokra történő felkészítés.

Felkészülés a felnőttléti szerepeire:

- pályaorientáció: az önismeret fejlesztése, a különböző pályák, foglalkozási ágak és a hozzájuk vezető utak, lehetőségek megismerése tevékenységek és tapasztalatok útján;
- átfogó kép a munka világról;
- a rugalmasság, az együttműködés és a bizonytalanság kezelésének képessége egyéni és társadalmi szinten;
- a szociális és állampolgári kompetencia tudatos, pedagógiaileg tervezett fejlesztése: a segítséssel, együttműködéssel, vezetéssel és versengéssel kapcsolatos magatartásmódok kialakítása.

Az Ember a természetben műveltségi terület kiemelt feladatai:

- a természettudományi, technológiai kultúra magas színvonalának biztosítása;
- korszerű természettudományos műveltség, világkép, gondolkodás- és szemléletmód kifejlesztése;
- környezettudatos, a természet kincseit óvó magatartás, a Föld iránt érzett felelősség kialakítása;
- tudatosítani, hogy az ember része a természetnek, annak rendszereivel megbonthatatlan egységet alkot, társadalmi és egyéni cselekvései a természet folyamatainak részét képezik;
- az ember, az emberiség és az egyének sajátos felelősségének tudatosítása;
- az áltudományos, tudományellenes, hazugságon és manipuláción alapuló megnyilvánulások felismerésére való képesség fejlesztése;

- a velük szembeni határozott fellépés igényének kialakítása;
- a tudomány természetére, történetére, a kiemelkedő alkotók munkásságára vonatkozó ismeretek átadása;
- a tudományos megismerés eljárásainak, módszereinek (pl. megfigyelés, kísérletezés, mérés, következtetés, összehasonlítás) elsajátítása;
- a hétköznapi életben, az állampolgári léttel összefüggő döntésekben használható általános tudás kialakítása.

A Tudomány – technika, társadalom, a Tudomány, tudományos világkép, a tudomány rendszere, a Tudománytörténet, a Technika, technológia, A természet megismerése, a Megfigyelés, kísérletezés, mérés, Az élet, az Evolúciós szemlélet (bioetikai kérdések felvetése), Az ember egészsége és a Fenntarthatóság, a környezet védelme témákban megfogalmazott műveltségterületi feladatok különösen szorosan kapcsolódnak az állampolgári neveléssel.

A biológia tantárgy tanításának feladatai közül egyes feladatok közvetlenül (direkt módon), más feladatok pedig közvetett (indirekt) módon járulnak hozzá az állampolgári nevelés céljainak megvalósításához.

A biológia tantárgy tantervi cél- és feladat-rendszere

(Kerettanterv – *Gimnázium*, 2003):

- az élőlények és az életközösségek változatosságának, a biológiai sokféleség jelentőségének megértése;
- az ökológiai rendszerek működésében felismerhető lényeges összefüggések megmutatása;
- az emberek egymás közti, valamint az emberek és környezetük közötti együttműködési szabályok megértése;
- a betegségekre utaló tünetek felismerése, a megelőzés és az egészséges életmód szabályainak ismerete;
- a természet- és a környezetvédelem problémáinak, azok lehetséges megoldásainak ismerete;
- annak belátása, hogy Földünk globális problémáinak megoldásáért minden embernek tennie kell;
- véleményének kifejtése, alátámasztása, a lehetséges ellenérvek ismerete;

- a biológia etikai és társadalmi kérdésekkel való kapcsolatának megértése;
- az áltudományos gondolkodás felismerése, kritikus fogadása és cáfolása.

A kétszintű biológia érettségi vizsga követelményei is sok új tartalmi területtel bővültek, melyek közül több is kapcsolatba hozható az emberi jogokkal: pl. a testépítés során alkalmazott táplálékkiegészítők káros hatásai, a pszichoaktív szerek főbb csoportjai, az elsősegélynyújtás, lombikbébi és béranyaság, géntechnológia és klónozás, stresszbetegségek, civilizációs ártalmak, a biológiai sokféleség megőrzésének etikai, jogi és gyakorlati szükségessége, az atomenergia felhasználásának veszélyei, az energiatakarékosság lehetőségei, a földi élet globális problémái. A középszintű szóbeli érettségi vizsgán Az ember szervezete és egészsége, valamint A természet és környezet védelme témakör különösen nagy hangsúlyt kap. A B altétel a két téma valamelyikét érintő életszerű probléma megoldását várja el a vizsgázótól. Ha a feladat igényli, képesnek kell lennie véleményének megfogalmazására, érvekkel való alátámasztására.

A BIOLÓGIA TANTÁRGY TANTERVI ANYAGÁHOZ SZOROSAN KAPCSOLÓDÓ EMBERI JOGOK

A biológia tantárgy tantervi anyaga több emberi jogi kérdés megbeszélésére is alkalmat ad. Az alábbiakban ismertetjük ezeket.

Az egészséghez, testi épséghez való jog

Az egészséghez, testi épséghez való jog az ember biológiai létéből fakadó alapvető jog. Az egészséggel kapcsolatos minőségi szükségletek megteremtése és fejlesztése iskolai keretekben képzelhető el leginkább, hiszen az egészségérték kialakítása és formálása az oktatási intézmények deklarált célja (Meleg, 1999). A Nemzeti alaptantervben a Testi, lelki egészség kiemelt fejlesztési feladatként kerül leírásra, fontos kereszttantervi feladat, de az ember egészségével kapcsolatos ismeretek a biológia tantárgy tartalmi elemeiben közvetlenül, direkt módon is megjelennek.

Az élethez való jog

Minden személynek joga van az élethez, és ahhoz, hogy szabadságban és biztonságban éljen. Az egészséghez, testi épséghez való jog felöleli az élethez való jogot is, mely abszolút jellegű, tehát korlátozhatatlan, minden más jogot megelőző alapjog. Az abszolút jelleg azt jelenti, hogy senkit sem lehet az életétől megfosztani, mivel minden embernek veleszületett joga van az életre. Az élethez való jog minden embert megillet emberi mivolta, jogképessége következtében.

Az élethez való jog szembe állítható a halálbüntetéssel, az abortusszal, illetve az eutanáziával, mivel ezekben az esetekben az emberi életet valamely beavatkozás megszünteti, így halált okoz. Az élethez való jog korlátozását jelentheti a háborús eseményekben való részvétel, a katonák számára „engedélyezett emberölés”.

A jó élethez való jog

Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi gondozáshoz, valamint a szükséges szociális szolgáltatásokhoz, joga van a munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegység, öregség esetére szóló, valamint mindazon más esetekre szóló biztosításhoz, amikor létfenntartási eszközeit akarától független körülmények miatt elveszti.

Az anyaság és a gyermekkor különleges segítséghez és támogatáshoz adnak jogot. Minden gyermek, akár házasságból, akár házasságon kívül született, ugyanabban a szociális védelemben részesül.

Az emberi méltósághoz való jog

Minden ember jogképes, minden embert megillet egy sajátos rang: az emberi méltóság. A személyhez fűződő jogok védik az emberi méltóságot, és szankcionálják azt, aki nem adja meg a minimális tiszteletet, elismerést a másik embernek, amely emberi mivoltánál fogva megilletti. Az emberi méltósághoz való jog több részterületből áll (önazonosságához való jog, önrendelkezéshez való jog, cselekvési szabadság, magánszféra védelme, szociális biztonsághoz való jog), melyek egyenként korlátozhatóak. Az ember személyes szabadsága addig tart, amíg azzal másokét nem korlátozza. A személyes szabadság az ember életét végig-

kísérő, állandó eleme az emberi létezésnek, a cselekvések, választások, tevékenységek során manifesztálódik. Így beszélhetünk pl. a szexuális élet szabadságáról, szabad alakításának jogáról.

A békére, a toleranciára nevelés napjainkban a nevelés általános kihívásává vált (Mitter, 1997). Minden olyan törekvés, amely a béke megteremtésére, illetve fenntartására irányul, az emberi méltóság elismerésétől függ. Ez arra kötelezi a pedagógusokat, hogy kellő tiszteletet ébresszenek minden egyes személy iránt, tekintet nélkül az illető korára, nemére, bőrének színére, nemzetiségére, állampolgárságára, társadalmi helyzetére, iskolai végzettségére és vallására. A békére nevelés tehát az emberi méltóság és az emberi jogok iránti elkötelezettségen alapszik, és magában foglalja a toleranciára nevelést. Az embereknek nemcsak az egymással való együttélést kell megtanulniuk, amely esetenként már önmagában is kihívást jelent, hanem a békés szomszédságban élést is, és azt, hogy készek legyenek egymásnak segíteni. Még a háború sem törölheti el a tolerancia tiszteletét az „ellenséggel” mint egyénnel szemben tanúsított magatartásunkban.

Napjainkban a biológiai fegyver megújulása számos tényező eredménye: pl. a mikrobiológiai, molekuláris genetikai ismeretek, biotechnológiai gyártási technológiák nagymértékű fejlődésével és elterjedésével függ össze. A terrorizmus és a biológiai fegyverek ötvöződéséből alakult ki a bioterrorizmus (*Faludi*). A korábban inkább csak elméleti lehetőségként létező fenyegetés mára már realitássá vált. Ez a nemzetközi terrorizmus olyan formája, amely cselekményeihez a biológiai fegyverek valamelyikét használja. 2001. okt. 5-én lépett fel először. A megelőzés és a védekezés stratégiai elemeinek megbeszélése fontos vele kapcsolatban.

A toleranciára nevelés az iskolák igen fontos feladata, annál is inkább, mivel egyre több az olyan iskola, ahol különböző a tanulók szociális, etnikai és/vagy vallási háttere. A békére és a toleranciára nevelés interdiszciplináris feladat, amelynek minden oktatási szinten és minden tárgyban helyet kell kapnia. Az iskolák mindennapjaiban ehhez arra van szükség, hogy a gyakorlati megvalósítás igazodjon a tanulók életkorához, mentális képességeinek fejlettségéhez, továbbá az iskola saját ethoszához és a helyi, illetve az országos környezet normáihoz.

A tudás elsajátításán alapuló kognitív tanulás a békére nevelés során is alapvető szerepet játszik. A tanulóknak meg kell tanulniuk, hogyan ismerjék fel és elemezzék a béke különböző körülmények között való megsértését. A békére és a toleranciára nevelést egyetemes témának kell tekintenünk, ugyanakkor globális igénynek is.

Az egyenlő bánásmód elvével ellentétes eljárás a hátrányos megkülönböztetés, diszkrimináció vagy negatív diszkrimináció. Ilyen az emberfajta szerinti megkülönböztetés, helytelen kifejezéssel fajok (faji) vagy rasszok szerinti megkülönböztetés (rasszizmus). Valakit az előítéletek alapján a szexuális irányultsága (szexuális orientáció, nemi irányultság, szexuális beállítottság) miatt is érhet hátrányos megkülönböztetés (homofóbia). A hátrányos megkülönböztetést minden polgári demokratikus állam alkotmánya, valamint az ENSZ alapokmánya is tiltja.

Magánélethez való jog

Senkinek a magánéletébe, családi ügyeibe, lakóhelye megválasztásába vagy levelezésébe nem szabad önkényesen beavatkozni, sem pedig becsületében vagy jó hírnevében megsérteni. Minden személynek joga van az ilyen beavatkozásokkal vagy sértésekkel szemben a törvény védelméhez.

A házassághoz és a családalapításhoz való jog

Minden felnőttnek joga van akarata szerint megházasodni és családot alapítani. A férfiak és a nők mind a házasságban, mind azon kívül azonos jogokkal rendelkeznek.

MÓDSZERTANI LEHETŐSÉGEK

A nevelés – ezen belül az állampolgári nevelés is – csak akkor lesz hatékony, ha a helyes magatartáshoz szükséges ismereteket kellő számú tényanyag alapozza meg, és lehetőséget adunk a tanulók számára különböző tevékenységek végzésére is. Lehetséges mind a deduktív, mind az induktív megközelítés.

Módszertanilag a feldolgozás szinte minden témakör esetében tevékenységekre, vitákra, szituációs és szerepjátékokra kell, hogy épüljön, és konkrét problémák, helyzetek képezzék a kiindulópontot. A projektmunka is támogatott. A kooperatív tanulási technikát célszerű előtérbe helyezni az adat- és információfeldolgozás, a vita és a problémamegoldás során.

A vita alkalmazásánál fontos az előkészítő munka: a tételmondat megfogalmazása, az abban szereplő kifejezések, fogalmak meghatározása, értelmezése, kutatás a témában, érvek, ellenérvek gyűjtése az állítással kapcsolatban. A vita menete is meghatározott lépésekből áll: a cél megfogalmazása, a vita szabályainak, menetének, időtartamának ismertetése, a vitapartnerek érvelése (előtte az érvek összegyűjtése, megfogalmazása, elrendezése), keresztkérdések megfogalmazása, az ellenvélemény cáfolása, összegzés, a vita lezárása.

A projektek koherens szerkezetet alkotnak, melyek elemei: a célok megfogalmazása, a közös tervezés, részfeladatok, tantárgyi kapcsolódási pontok meghatározása, a felelősségi területek megosztása, az eszközök és módszerek megjelölése, a projekt folyamatának részletes leírása, a feladatok végrehajtása, a folyamatos ellenőrzés és értékelés. Esettanulmányok, problémacentrikus példák, kerettörténetek formájában is feldolgozhatók a különböző témák.

A tananyag kiegészíthető különböző tanórán kívüli tevékenységekkel: pl. szimulációk, viták, döntésjátékok; önálló, egyéni vagy csoportos kutatás; társadalmi intézményekkel való szoros együttműködés, újságszerkesztés, médiafigyelés; társadalmi akciókban való részvétel.

Problémák és megoldási lehetőségek

A tantárgyak tartalmi elemeiben direkt módon megjelenő állampolgári ismeretek a legtöbb esetben korántsem tekinthetők teljesnek. Például biológiából az ember egészségével kapcsolatos tananyag elsősorban a testi egészségre, a betegségek tüneteinek leírására fókuszál, és kevesebb szó esik a betegségek megelőzéséről, a korai felfedezésüket szolgáló szűrővizsgálatok szerepéről, nem is beszélve a lelki egészség, a mentálhigiéne kérdésköréről és az egészség szociális dimenziójáról. E helyzeten egyrészt az ismeretek sokoldalúbbá tételével javíthatunk, másrészt pedig azzal, hogy kihasználjuk más

tantárgyak, pl. a testnevelés-, a technika- és az osztályfőnöki órák felkínálta lehetőségeket is az egészséggel kapcsolatos ismeretek feldolgozására. Tanórán kívül szakköri tevékenységekben (pl. egészséges életmód, öröskeresztes, csecsemőgondozási szakkör) is feldolgozhatók az egészséges életmóddal kapcsolatos ismeretek. Erre több általános és középiskolában is találunk követendő példát.

Probléma az is, hogy az elsajátított ismeretek nem épülnek be a tevékenységrendszerekbe. Ismert, hogy az életmódnak csak egyik részét öleli fel az életmódra vonatkozó ismeretek tudása. Az elsajátított ismeretek életvezetési elvvé, értékévé csak akkor válnak, ha beépülnek a tevékenységrendszerbe, és a mindennapi választási, döntési szituációk háttérében tudattalanul is befolyásoló erőt képviselnek. Ennek megvalósítása újfajta tanári attitűdöt, módszertani változatosságra való képességet követel a kollégáktól.

A tanár szakos hallgatók felkészítése nem megoldott ezen a téren. Kötelező kurzusokra lenne szükség valamennyi tanár szakos hallgató részére az állampolgári, emberi jogi nevelés témában. Továbbá a szak-
tárgyi módszertani órákon meg kell tanítani a hallgatókat arra, hogyan tudják a tantervi anyaghoz kapcsolni az emberi jogi témákat. Ennek érdekében a biológia szakmódszertani gyakorlati foglalkozások keretében vitákat rendezünk a csoportban pl. az abortuszról (az élethez való jogról, magánélethez való jogról) vagy a meleg párok örökbefogadásáról (házassághoz és családalapításhoz való jogról) (1. és 2. kép). Lehetőséget kell biztosítani továbbá arra, hogy a tanár szakos hallgatók bekapcsolódhassanak a civil ifjúságsegítő szervezetek munkájába.

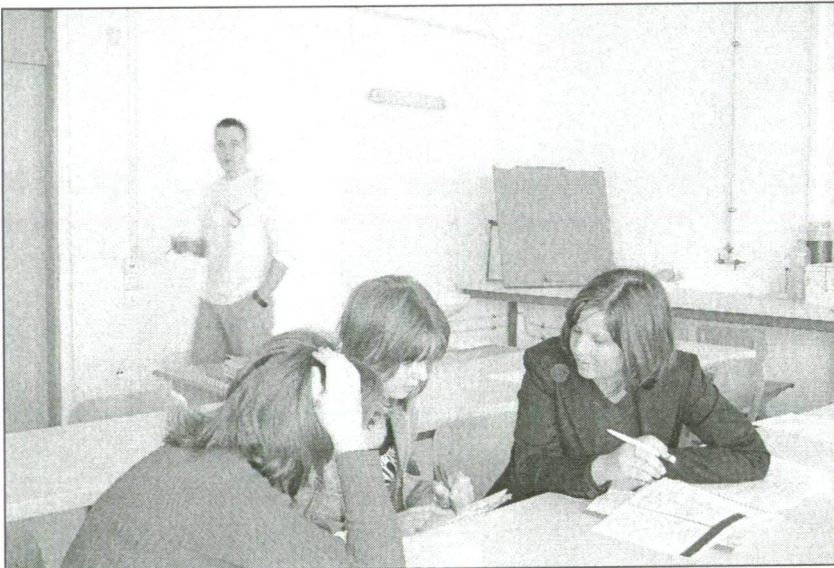
Fontos a fiatalok egészséges fejlődésének folyamatos vizsgálata, szociokulturális háttérük figyelembevételével, életmódjuk, egészségmagatartásuk megismerése, és olyan fejlesztő programok kidolgozása, amelyek kultúrájukra és magatartásukra épülnek. 2007-ben a KOM-PASZ anyagi támogatásával két biológia tanár szakos hallgatóknak is lehetősége volt ilyen jellegű kutatómunka végzésére (Benes, 2008; Takács, 2008), amellyel egy időben felvilágosító munkát is végeztek az AIDS-cel kapcsolatban a szegedi fiatalok körében (3., 4. és 5. kép).

Az iskolában a különböző tantárgyak oktatásába beépítve vagy külön tantárgy keretében tanítva valósítható meg az állampolgári nevelés. A hagyományos iskolarendszer tantárgyi struktúrája felé

kell közelíteni az Országos Közoktatási Intézetben kifejlesztett tananyagokat (Falus és *Jakab*). A curriculum-szemléletre épülő állampolgári nevelési programok lehetővé teszik a tanítási-tanulási folyamat hatékony megszervezését úgy, hogy ez a nevelési cél is megvalósulhasson (*Horváth H. és Vass, 2002*). Sokan előtérbe helyezik az interdiszciplináris, tantárgyközi megközelítéseket, a tanulói tevékenységekre épülő projektmódszert, valamint a kooperatív tanulási technikákat (lásd pl. *Zarándy, 2003*).

Az állampolgári, emberi jogi nevelés feltételeként említhetők még meg a megfelelő tanítási anyagok (pl. tankönyvek) is. A kész anyagok használata segíti a tudatos pedagógusi munkát.

A témában szervezett szakmai tanártovábbképzések is nélkülözhetetlenek a pedagógusok attitűd- és szemléletváltásában.

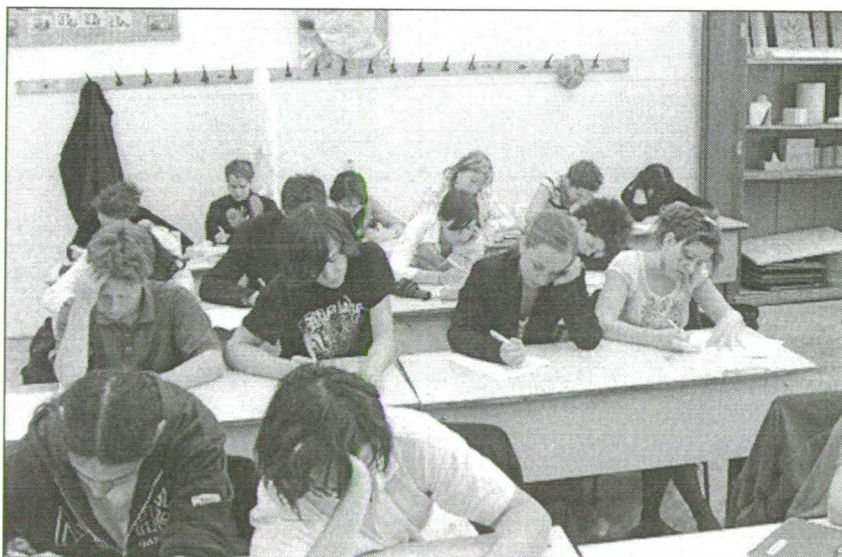
1. kép

Vita az abortuszról a biológia szakmódszertani gyakorlaton

2. kép

Vita az abortuszról a biológia szakmódszertani gyakorlaton

3. kép

A biológia tanár szakos hallgatók által végzett kérdőíves felmérés

4. kép

Felvilágosító munka- és segédanyagok az AIDS-cel kapcsolatban

5. kép

Felvilágosító munka- és segédanyagok az AIDS-cel kapcsolatban

IRODALOM

- BENES ÉVA (2008): *Szegedi középiskolások szexuális magatartásának és az AIDS-betegségről meglévő tudásának vizsgálata. Szakdolgozat.* SZTE TTIK Biológiai Szakmódszertani Csoport, Szeged.
Egyezmény az európai jogok és alapvető szabadságjogok védelméről.
Emberi jogok egyetemes nyilatkozata.
Emberi jogok európai egyezménye.
- FALUDI GÁBOR: *A bioterrorizmus.* www.bjkmf.hu/bszemle/egyeb0104t.html
- FALUS KATALIN és JAKAB GYÖRGY: *Bevezetés az Országos Közoktatási Intézetben fejlesztett tananyagokhoz.* www.oki.hu
- FARKAS OLGA (2005): *Demokráciára nevelés. Tréningek tanároknak és diákoknak.* Chro Kft., Szeged.
- HORVÁTH H. ATTILA és VASS VILMOS (2002): Az európai oktatási programok hazai adaptációs lehetőségei. *Új Pedagógiai Szemle*, 52. 1. sz. 16-24.
- HUDDLESTON, T. és ROWE, D. (2002): Állampolgárságra és demokráciára nevelés az angol iskolákban. *Új Pedagógiai Szemle*, 52. 3. sz. 31-40.
- Kétszintű biológia érettségi vizsga részletes követelményei. www.okm.gov.hu
- Kerettanterv, Gimnázium – Biológia, 2003. www.okm.gov.hu
- Kompasz Kézikönyv a fiatalok emberi jogi képzéséhez. www.mobilitas.hu
- MELEG CSILLA (1999): Az iskolarendszer és az oktatás szerepe az egészséggel kapcsolatos ismeretek közvetítésében. *Új Pedagógiai Szemle*, 49. 4. sz. 64-75.
- MIHÁLY OTTÓ (2002): Az EU-dimenzió: tantervek, programok és az adaptáció lehetőségei. *Új Pedagógiai Szemle*, 52. 1. sz. 4-15.
- MITTER, W. (1997): Békére és toleranciára nevelés. *Új Pedagógiai Szemle*, 47. 11. sz. 86-95.
- Nemzeti alaptanterv, 2007. www.okm.gov.hu
- Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya.

TAKÁCS ISTVÁN (2008): *Előítéletek és sztereotípiák a homoszexualitásról. Kérdőíves kutatás 14-20 éves szegedi középiskolás diákok körében. Szakdolgozat. SZTE TTIK Biológiai Szakmódszertani Csoport, Szeged.*

Zarándy Zoltán (2003): Társadalomismeret-oktatás és demokráciára nevelés. *Új Pedagógiai Szemle*, 53. 3. sz. 112-121.